

“ İSLAM’I UYANDIRMAK ”

Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e
İslamcı Düşünce ve Dergiler

Editör

Lütfi Sunar

İDP

İslamcı Dergiler Projesi

ilem

İlmi Etüdler Derneği

ilem
ilmi etüdler derneği
ilem.org.tr

idp
İslamcı Dergiler Projesi
idp.org.tr

ISBN:

© 1. Basım, Nisan 2018

“İSLAM’I UYANDIRMAK”
Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler

Editör: Lütfi Sunar

Yayına Hazırlayan
Hüsniye Gülsev Koç

İç Tasarım ve Uygulama
Furkan Selçuk Ertargin

Kapak Tasarım
Seyfullah Bayram

Baskı ve Cilt
Limit Ofset - Metin Eskibağ / Sertifika No: 28397

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

“İSLAM’I UYANDIRMAK”
Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler

Editör: Lütfi Sunar

1. Basım, XII+518 s., 16,5x24 mm

Kaynakça ve izin var.

ISBN-978-605-68401-1-1 (1.c) / 978-605-68401-0-4 (Tk)

Sırât-ı Müstakîm Dergisinde Doğu ve Batı Algısı

Vahdettin Işık

Giriş

Tanzimat Fermanı'ndaki beyanı esas alarak ifade edersek, Müslümanlar yaklaşık üç (3) asırdır ciddi bir takım siyasi ve fikri sorunla karşı karşıya bulunmaktadır.¹ Bu sorunların Avrupa'nın nüfuzuna girmek ile yakından irtibatı bulunmaktadır. Sorunun ne olduğunu ve nasıl aşılabileceğine ilişkin bir yandan kendi halini, diğer yandan da galip bir güç olarak Avrupa'yı anlama ve anlamlandırma çabalarının arttığına tanık oluyoruz (Berkes, 2008, ss. 271-296, 389-461; Tunaya, 1960). Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısı, "Avrupa"nın hem kendisini hem de dünyanın diğer bölgelerini yeniden tanımladığı bir güç birikime yol açmış oldu. Sanayileşen ve modernleşen Batı, kendisini "uygarlık" kavramı ile özdeşleştirirken, dünyanın geri kalanı için "Batılılaşma", sanayileşme ve modernleşme ile eş anlama gelecekti. Bu gelişmeyle birlikte, sanayileşen ve modernleşen ülkeler "Batılı" olarak algılanmaya başladılar (Mitchell, 1988, ss. 1-33). Bununla irtibatlı olarak Avrupa-dışı dünyada, "Batı" ulaşılması gereken bir hedef haline geldi.² Neticede 19. yüzyıl sonunda, Avrupalı olmayan ve tam olarak sömürge-

1 Karşı karşıya bulunulan sorunu ve başlangıcını tanımlamaya ilişkin ilginç ve çarpıcı bir belge olarak Tanzimat Fermanı'na şöyle başlanır: "Cümleye ma'lûm olduğu üzere Devlet-i Aliyyemiz'in bidâyet-i zuhûrundan beri ahkâm-ı celile-i Kur'âniyye ve kavânin-i şer'iyyeye kemâliyle riâyet olunduğundan saltanat-ı seniyyemizin kuvvet ve miknet ve bi'lcümle tebe'asının refâh u ma'mûriyyeti rûtbe-i gâyete vâsıl olmuş iken yüz elli sene vardır ki, gavâ'il-i müte'âkibe ve esbâb-ı mütenevviaya mebnî ne şer-i şerife ve ne kavânin-i münifeye inkuyâd ü imtisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve ma'mûriyyet bilakis za'f u fakra mübeddel olmuş..."; bkz. İnalçık ve Seyidanlıoğlu, (2006, ss. 13-15).

2 Batı'nın dini ve siyasi olarak, askeri, bilimsel ve teknolojik bir odak olarak görülmesinin tarihi İkinci

leş(tirile)memiş az sayıdaki devlet, Batılı devletlerin artan baskıları karşısında ayakta kalabilmek için 'Batı'nın yöntemlerini benimsemek' gerektiği düşüncesiyle reformlara yöneldi (Neill, ss 698-706). Bu devletlerin yüzlerce, hatta binlerce yıllık birikimleriyle yeni süreç arasında ciddi uyumsuzluklar yaşanmaktaydı. Özellikle İran, Afganistan ve Çin bu süreci oldukça sancılı geçirdiler. Kuşkusuz Osmanlı Devleti'nde durum daha devasa boyutlarda ve karmaşıktı. Osmanlı'nın merkezi yönetimler eliyle yeni düzen oluşturma çabaları bu karmaşık durumun yansıması olarak vücut buldu. Rusya ise daha özel bir süreçten geçmekteydi (Neill, ss.503-511). Daha çok da Almanya örneğini izleyerek modernleşme projesini yürüten Japonya'ya gelince, çabasında öznel bir başarı elde etmeyi başarmıştı (Sander, 2003, ss. 308-312). Mezkur ülkelerin çözüm arayışları bir yandan kendi hallerini diğer taraftan da muhataplarını yeniden anlamlandırmayı tahrik eden yeni bir mecra besliyordu. Doğu-Batı diyalektiği tam da bu süreçte ortaya çıktı.

Bu çerçevede ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kendini ve başkasını yeniden anlama, açıklama ve konumlandırma ihtiyacı duyan Müslümanların düşünce dünyasına, kadim İslamî ilim geleneğinin kavramlarına ek olarak, yeni bazı kavramlar girmişti. Mesela, kendini ve muhataplarını tanımlamak için daha önce *daru'l-İslam*, *daru'l-harb* ve *daru's-sulh* gibi kavramları belli bir epistemik sistem dahilinde kullanan Müslümanlar, Avrupa nüfuzunun da etkisiyle, modern-bilgi sisteminin ürünü olarak vücut bulan kavramlardan etkilendiler.

Bu çalışmanın konusu, İslamî yenilenme (tecdid ve ihya) fikriyatının en önemli mecralarından birisini oluşturan *Sırât-i Müstakim* dergisinde Doğu ve Batı kavramlarının nasıl algılandığı meselesidir. Bu sebeple, biz de çalışmamızda öncelikle Doğu ve Batı kavramlarının *Sırât-ı Müstakim* dergisinin 1908-1912 yılları arasında yayınlanan nüshalarında nasıl algılandığının tespitini yapacağız.

Meşrutiyet döneminden daha öncesine dayanır. 1730'larda Avrupa adetlerini gözlemlemek için Avrupa'ya gönderilen bürokrat ile döndükten sonra görevlerine dair raporlar yazan elçilerin gözlem notları bu etkilenmenin açık işaretleri ile doludur. Bk; Mardin, Türkiye, İslam ve sekülerizm, ss. 177-179.

II. Meşrutiyet Dönemi Türk Düşüncesinin Vasatı ve Doğu- Batı Düşüncesi

Kuşkusuz moderniteden evvel, Müslümanların dünyayı kavramak için kullandığı dilde bugün kullanılan ve içeriği coğrafi bir yön belirtmekten öte siyasi-kültürel bir muhteva kazanan Doğu-Batı gibi kategorik kavramlar bulunmamaktadır (Lewis, 2000, s. 21). Zira modernleşme öncesinde Müslüman âlimler, hakikati ararken dünyaya bir bütün olarak bakmış ve kendileri dışında vücut bulmuş entelektüel miraslardan istifade etmişlerdir. Kudemâ, döneminin ilim ve irfanını eleştiri süzgecinden geçirip kendilerine *uygun ve gerekli* olanları almışlardı. Bu yüzden, modernleşme öncesi Müslüman âlimlerini bugünkü anlamda ‘Doğulu âlimler’ diye tanımlamak mümkün görünmemektedir.³

Ne var ki, 18. yüzyıldan bu yana entelektüel dilde ‘Batı’ ve ‘Doğu’ kavramları bir veri olarak, geçmişten beri hep varmış gibi bir kabulle, yaygın olarak kullanılmaktadır.

Edward Said, haklı olarak, Doğu ve Batı’nın üretilmiş kategoriler olduğunu söylese de (Said, 1991, ss. 11-47) bu kategorileri kabul edilebilir bir çerçevede algılamamıza yol açan zengin bir malzeme olduğundan sözü geçen kavramlar günümüzde yaygın bir kabul görmektedir. Özellikle kendini “öteki”ne karşı konumlandırma gayreti bu kategorilerin derinleştirilmesinde ve içselleştirilmesinde etkili olmuş ve Doğu-Batı kategorizasyonu popülerliğini pekiştirmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte Doğu denilen şeyin çoklu gerçekliğiyle Batı’nın gözündeki Doğu aynı değildir. Batı’nın kendi gerçekliğiyle Doğulu denilen insanların gözündeki Batı da aynı değildir. Bu sebeple, kategorik olarak birisi “gerçek” diğeri de “hayal ya da kurgu” olarak iki Doğu’nun ve iki Batı’nın olduğunu bile söylemek mümkün görünmektedir (Metin, 2013). Ne var ki gelinen noktada Tanzimat’tan itibaren günümüze kadar bu kavramlar homojen inanış, tutum ve anlama biçimlerinin tarih dışı kategorilerine dönüşmekte ve bu egemen dil günümüzde Müslümanları da etkilemektedir. Bu etkilenmeye bağlı olarak, Müslüman alimlerin, entelektüellerin ve siyaset yapıcılarının kavram hazinesinde Avrupa entelektüel mirasının etkilerini gözlemleyebiliyoruz. Sözü geçen etkiyi yansıtan en belirgin örneklerden ikisini, çalışmamızın konusu olan Doğu ve Batı kavramları oluşturmaktadır.

3 Doğulu- Batılı kavramlarına dair bir çözümleme için bkz. Kalın, (2007).

Müslümanlar arasında Doğu ve Batı kavramlarının yaygın olarak ve Batı literatüründeki kullanımına uyumlu bir şekilde, siyasi ve entelektüel iki farklı geleneği ifade etmek üzere kullanılması, Batı'nın dünya üzerindeki etkisinin artması ile paralel bir süreçte vuku bulmuş görünmektedir.⁴

Üst düzeyde karmaşık sosyal veya politik tecrübeleri, tüm tecrübeleri bir araya getiren ortak bir kavrama oturtan Doğu ve Batı gibi ucu sonsuza dek açık kavramlarla açıklamanın mahsurlarını çalışma boyunca hep akılda tutmamız gerekmektedir. Bu yüzden, mezkur kavramların tarihinin bir temel kavramlar tarihi olarak tercüme edilmesi için gerekli iki temel özelliği taşıyıp taşımadığını anlamaya çalışacağız. Bu iki temel özellikten birincisi, 'ikame edilemezlik', ikincisi de bundan kaynaklanan 'tartışmalılık'tır. Bu iki özelliğin mevcut olup olmadığının sorgulanması esnasında kavramların nasıl dönüştürüldüğünü tespit etmek mümkün olabilecektir (Koselleck, 2013, s. 554).

Kuşkusuz, kavramsal tarih çalışmasının bize sunduğu imkanların yanında bazı sınırlılıklar taşıdığını da ihmal etmeyen bir yol izlememiz gerekiyor. Şerif Mardin'in de ifade ettiği gibi, kavramsal tarih çalışmaları iki düzeyde yürütülüyor: Bunlardan *birincisi*, Batı kültüründe öne çıkan 'özgürlük' gibi fikri ya da 'devlet' gibi siyasi kavramları ve bunların zaman içerisindeki değişimini derinlemesine anlamayı amaçlanmaktadır. *Çalışmanın diğer düzeyinde* ise bu kavramların Batı'nın 'çevre'sine yayılmasının tarihi inceleniyor.

Bu çalışmalarda "çevre"nin, kendi kavram dinamiklerini sunabileceği ihtimali ise çok dikkate alınmaz. Sözkonusu durum Osmanlı tarihi için özellikle geçerlidir. Bir 'taşılaştırma' anlamına gelen bu tutum, Batılı hegemonik söyleme eklemlenmeden hiçbir şeyi anlamanın imkanı olmadığını söylemekle aynı anlama geliyor. Oysa yine Mardin'in vurguladığı gibi, yerel 'çevre' söyleminin ve onun altındaki kavramların kendi tarihlerinin olduğu ve ayrıca, çevrenin modernleşmesini 'anlama'nın sadece düşüncelerin Batı'dan yayılma mekanizmalarını değil, kavramlar tarihinin Osmanlı-Türk bileşenlerini de incelemeyi gerektirdiğini varsaymamız gerekir (Mardin, 2013, s. 130). Bu sebeple, yazıda dile

4 Doğu ve Batı kavramları ile ilgili olarak Hodgson, (1995, s. 216) dikkat çekici nüanslar verir. Örneğin, Hodgson Şark(Orient) kavramı ile Doğu'yu (East) birbirinden farklı anlamlarda kullandığı gibi Garp(Occident) kavramı ile de Batı'yı (West) da birbirinden farklı anlamlarda kullanır. Onun kavram analizinde Şark ve Garp terimleri dinin daha bir belirleyici olduğu, Doğu ile Batı kavramları ise daha seküler bir anlam taşıdığı şeklinde değerlendirilir. Bu çerçeveden hareketle de O'na göre bugünün Avrupsa Garplı bir arka plana sahip olsa da aslen Batı'dır. Başka bir değerlendirme için bkz. Elias, (2000).

getirdiğimiz düşünceler, Osmanlı yenilenme çabalarının kendine özgü şartları ile bu süreçte kullanılan Doğu ve Batı kavramlarının ‘**tahsis edilişi**’ arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik çıkarımlar olarak görülmelidir.⁵

Hatırlamamız gerekir ki, Osmanlı’da devletin öncülüğünde sürdürülen *yenilik* çabaları Müslüman alimlerin ve aydınların katkıları ile sürdürülmüş olmasına karşın, tümüyle muvafakat ettikleri bir süreç olarak da işlemiyordu. Bilakis Müslüman alimler ve aydınlar daima **modernleşmeye bir sınır tayin etme** arayışı içinde olmuşlardır.⁶

Kuşkusuz bu sınır tayin etme çabalarının ne kadar isabetli olduğu tartışılabilir. Biliyoruz ki; özellikle İkinci Meşrutiyet döneminde Avrupa devletleri oldukça güçlüdür; Müslümanlar ise yenilgi üstüne yenilgi yaşamaktadırlar. Bu gerçekliği hesaba katarak, Batı’ya ilişkin içeriden ve dışarıdan güçlü eleştirilerin yapıldığı iki Dünya Savaşı sonrasında ve günümüzde dillendirilen önermelerle önceki tartışmaların farklı olmasının tarihi bağlamla irtibatını kurmak gerekir. Bu bakımdan; çağdaş Türk düşüncesindeki kavrayış devamlılıklarını, farklılıklarını ve günün yeni düzen arayışlarını anlamanın gereği gibi, dünya iktidar merkezlerinin Müslümanların muktedir bir dini ve siyasi merkez olmalarına mani olma gayretlerini anlamak için de İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Düşüncesi’nin iyi anlaşılması gerekmektedir. Eric Hobsbawm, 1875–1914 arası yılları *imparatorluklar çağı* olarak tanımlıyor (Hobsbawm, 1989, s. 2-11).

Elbette ondokuzuncu yüzyılı tanımlamak için başka vurgular da yapılabilir. Rahatlıkla ifade edebiliriz ki; bizim açımızdan ondokuzuncu yüzyıl **Müslümanlar üzerinde Avrupa nüfuzunun pekişmesi** demektir (Zurcher, 2002, s. 12). Avrupa’nın nüfuzu ise birbirini etkileyen **üç farklı alanda** temayüz etmişti (Zurcher, 2002, s. 13): Bunlardan **birincisi**, işgaller sonucunda, Müslümanların yaşadığı toprakların çok önemli bir kısmının kapitalist sistemin bir parçası haline gelmesi, **ikincisi**; bir yandan işgallerle yer yer de varlığını sürdürmesine katkıda bulunarak Osmanlı’yı Avrupa’nın siyasi nüfuzu altına alması, **son olarak** da Avrupa ideolojilerinin Osmanlı bürokratları ve aydınları arasında artan

5 Kavramların ‘tahsis’ edilişi ile ilgili çarpıcı bir örneği, Fransız Devrimi’nin ‘özgürlük, eşitlik, kardeşlik’ sloganının Osmanlı’daki yansımada görebiliriz. Bernard Lewis’in de yerinde tespit ettiği gibi bu slogan Osmanlı’da bazen ‘hürriyet, adalet, eşitlik, kardeşlik’ şeklinde bazen de ‘özgürlük, eşitlik, ulusallık’ şeklinde sloganlaştırılmıştı. Bk.. Lewis, (1968, 54).

6 Ulemanın modernleşme/yenilik çabalarındaki rolü için ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Bein, (2013),

etkisidir. İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Düşüncesi kapsamında değerlendirdiğimiz mirasın şekillenmesinde hem iç hem de bu dış dinamiklerin derin izleri bulunmaktadır. İç dinamikleri *ihya ve tecdid* geleneği bağlamında yapılan tartışmaları ifade etmek için kullanıyorum. İhyacı gelenek, başlangıçta ulemanın önderliğinde yol alan bir gelenekti. Özellikle *isnad, icazet ve intisab* zinciri içerisinde irtibatlanan bu gelenek, Müslümanların normatif bir ortak zemin bulmasının imkânını da oluştuyordu.⁷ Hindistan'dan Afrika'ya, İstanbul'dan Kazan'a ulaşan bu ağ, alimlerin "seyahat"leri ile "bölgelerarası bağlar"ın kuvvetlenmesine ve ilim geleneğinin siyasi süreçler karşısında nisbeten özerk bir şekilde vücut bulmasına sebep oluyordu. *Hacc* ise alimler için evrensel bir buluşma noktasıydı. Böylece, ümmetin düşünce ve değer dünyasının kendisini yeniden inşa etmesi mümkün hale gelebiliyordu.

Dış dinamikler ifadesini ise, özellikle Avrupa'nın sömürgeci saldırganlığı eşliğinde yaşanan işgalleri, kurumsal müdahaleleri ve ideolojik bir söylem olarak Avrupalı düşüncelerin etkisini dile getirmek için kullanıyorum. Mesela, Avrupa-dışı modernleşme projelerinin uygulanabilmesi *sömürgecilerle işbirliği yapacak yerel güçleri* gerektiriyordu (Ebu Rebi, 1998, ss. 40, 106-108); Hourani, (2010, ss. 56-58). Avrupalı devletlerle işbirliği yapacak elitlerin hazır hale gelmesi için ise bir *zihni dönüşüme* ihtiyaç vardı. Bu dönemde Batı, Şarkiyatçılık başta olmak üzere Antropoloji gibi bilimlerin gelişmesini özellikle teşvik etti. Kuşkusuz bu ve benzer çalışmalar ile Batı kültürünün ve değerlerinin yayılması hedefleniyordu (El-Behiy, 1986, s. 211; G. Alpkaya- F. Alpkaya, 2004, s. 17). E. Said'in de ifade ettiği gibi, ticari kuruluşlar, ilim cemiyetleri, coğrafi araştırma kurumları, tercüme şirketleri, okullar, misyon teşekkülleri, konsolosluklar ve hatta fabrikalar *Avrupa Genişlemesi'*ne hizmet etmekteydi. Tüm bu yapıların da katkısıyla Doğuluşturulmuş Doğu (Said, 1991, s. 162) kendi oryantalizasyonuna iştirak edecekti (Said, 1991, s. 508). Bu süreçte aydına yüklenen rol önemlidir.

Hem bu iç ve dış dinamiklerin kendi iç örgüsü ve hayatiyeti hem de dış süreçlerin birbirleriyle etkileşimi Çağdaş Türk Düşüncesi'ne yansiyordu. Güçlü gelenekleri ve bilgi sistemleri olan ve İslamî sabitelere sadakat göstererek bu durumu anlamlandırmaya gayret eden ve çözüm arayan devlet adamı, alim ve entelektüellerin büyük ölçüde ortaklaştıkları temel önermelere baktığımızda da bunu açıkça görebiliyoruz.

7 Bu network ile ilgili olarak bkz. Şentürk, (2004, ss. 53-180).

Bu yüzden diyebiliriz ki; İkinci Meşrutiyet dönemi düşünce birikimi hem bu kırılmalığa katkıda bulunan hem de bu kırılmalığın nasıl aşılacağına dair bir birikim oluşturmuştur.

Nitekim, 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren, Avrupa devletleri'nin tazyiki, tahakkümü ve modernist dünya görüşünün meydan okumaları karşısında, Müslüman alimler ve entelektüeller İslamî düşüncenin endüstriyel ve kapitalist dönem öncesi sahip olduğu kavramların ve yöntemlerin kifayetini tartışmaya başladılar. Kendini ve başkasını yeniden kurgulamak ihtiyacı duyan Müslümanların düşünce dünyasına, kadim İslamî ilim geleneğinin kavramlarına ek olarak, yeni bazı kavramlar bu dönemde girdi. Mesela, kendini ve muhataplarını tanımlamak için daha önce *daru'l-İslam*, *daru'l-harb* ve *daru's-sulh* gibi kavramları coğrafi-siyasi birlikleri; *ehl-i kitap*, *zımni*, *harbi*, *ehl-i İslam* gibi kavramları da insanların kimliklerini tanımlamada belli bir epistemik sistem dahilinde kullanan Müslümanlar, (Özel, 1982, ss. 69-179), bu dönemde modern-bilgi sisteminin ürünü olarak vücut bulan kavramlarla tanıştılar. Bu "karşılaşma" yeni bir niteliksel alanın biçimlenmesine yol açıyordu (Mardin, *Türkiye'de İslam ve sekülerizm*, 2013, ss. 172). Doğu-Batı kavramları da bu çerçevede ele alınabilecek kavramlar arasında yer almaktadır.

Sırât-ı Müstakim Dergisinde Doğu-Batı Algısı

Sırat-ı Müstakim dergisinin 90. sayısına kadar (17 Cemadiyelevvel-13 Mayıs 1326/ 26 Mayıs 1910) teorik meseleler hakkında çok sayıda yazı bulunmaktayken, bu sayıdan itibaren açıkça uluslararası ilişkiler ve siyasi meseleler çok belirgin olarak derginin gündemini işgal etmektedir. Bu sayıdan itibaren yazılarda gittikçe artan oranda somut, acil mevcut/cari meselelere dair tespitler ağırlıklı olarak yer almaktadır. Ancak yazıların büsbütün teorik ve itikadi kabullerden bağımsız bir çerçeveye sahip olduğu söylenemez. Mesela, "medeniyet-i hâzırâ"nın başarılarına dikkat çekildiği halde, bu devletlerin/milletlerin itikadi ve ameli(siyasî-içtimaî vb.) sorunları görmezden gelinmiyor. Aksine bir şekilde, Müslümanların mevcut halleri eleştirilirken hem İslam itikadı hem de Müslümanlar arasında cari kimi uygulamalar(aile hukuku, tesettür vb.) Müslümanların üstünlüğü olarak sahipleniliyor ve bunlarla övünüyor. Bu durumu yansıtan ilginç örnekler olarak müsteşriklere verilen cevaplar ve reddiyeler dergilerde ciddi bir yer işgal etmektedir.

Derginin başyazarı da olan Mehmed Akif Bey'in çok saygı duyduğu ve "sey-yâh-ı âlem" olarak da bilinen Abdurresid İbrahim Bey'in ağzından dillendirdiği şu ifadeler, derginin Doğu-Batı kavramlarını nasıl algıladığını ve Müslümanların karşı karşıya buldukları sorunların çözümünün nasıl bir yaklaşımla mümkün olabileceğini açık bir şekilde göstermektedir:

Şark'ı baştanbaşa yıllarca dolaştım, gezdim;
 Hem de oldukça görürdüm... Kafa gezdirmezdim!
 Bu Arapmış, bu Acemmiş, bu Tatarmış, demedim.
 Müslüman unsurunun hepsini gördüm kendim.
 Küçük âdemlerinin rûhunu tedkik ettim,
 Büyük âdemlerinin fikrini ta'mik ettim.
 İstedim sonra, neden böyle Japonlar yüksek?
 Nedir esbâb-ı terakkisi? Yakından görmek.
 Bu uzun boylu mesai, bu uzun boylu sefer,
 Bir kanâat verecekmiş bana dünyâda meğer.
 O kanâat da şudur:
 Sırr-ı terakkîni siz,
 Başka yerlerde taharrîye heveslenmeyiniz.
 Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;
 Çünkü her noktada taklîd ile sökmez hareket.
 Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;
 Veriniz hem de mesâinize son sür'atini.
 Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;
 Çünkü milliyeti yok san'atin, ilmin; yalnız,
 İyi hâtırda tutun ettiğim ihtârı demin:
 Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,
 Kendi "mâhiyyet-i rûhiyye" niz olsun kılavuz.
 Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz.

(Akif, Süleymâniye kürsüsünde, 1912, s. 192)

Akif'in bu şiiri, 1908-1912 yılları arasında yayınlanan *Sırât-i Müstakim* dergisinde yayınlanan tüm yazıların adeta bir özeti gibidir; bu açıdan da özel bir kıymeti haizdir ve temsil kabiliyeti yüksek bir düşünceler ihtiva etmektedir. Şiirde Akif, Japonların "esbâb-ı terakkisi"nin neye istinad ettiğini anlamayı

mesele eder ve fakat şiirin asıl vurgusunu son bölümdeki dizelerde yapar. O'na göre Japonların gösterdiği yüksek başarıyı "taklid" yoluyla kesbetmek mümkün değildir. Akif, çözümü başkalarında aramak yerine, başkalarından istifade edilmesi gereken şeylerden istifade etmek ama asıl çözümü "kendi mahiyet-i ruhiye" mizde bulmak gerektiğini ihtar eder. Yani Akif kapalı dünyalar tahayyül etmediği gibi, bu ilişkiyi "kendi" olmaya da bir nakısa olarak görmez. Aşağıda da değineceğimiz gibi esasen derginin diğer yazarları da dünyayı mutlak bir Doğu-Batı ayrımı içerisinde homojen iki dünya olarak görmemektedirler. En genelde dergide kategorik iki dünya olarak Doğu-Batı, daha çok da dünyayı sömürenlerle sömürüye maruz kalan iki cenahın adıdır. Nitekim *M* dergisinde Doğu ve Batı kavramı ile ilgili kavramlar olarak şu kavram çiftlerinin kullanıldığını görmekteyiz: Şark-Garp, Hilal-Salib, Müslüman-Hıristiyan, Avrupa-Asya ve bu kavramların müştakları

Dergide Avrupa ve Avrupalı devlet ve milletler ile ilgili olarak "Avrupa, Garb, Memâlik-i Garbiyye, Hıristiyan, salib(bazen de ehl-i salib), medeniyet-i hâzırâ, Avrupa medeniyeti, yıldızlı medeniyet, müstevli Avrupa, Medeniyet-i Hıristiyanîye, Avrupa-i Garbi, Alem-i Garb, Ehl-i Garb, Garblılar, Frenk(ler), Efrenc, Alem-i Nasraniye, Garb Medeniyeti, Memalik-i Garbiyye, Milel-i Garbiyye, Garb Medeniyeti, Akvâm-ı Hıristiyanîye" ve İngiltere, Fransa, İtalya; Rum, Musevi ve Bulgar gibi doğrudan ülke veya millet isimlerini ifade eden kavramlarla da muhataplarını tanımlanmaktadır. Bu kavramlarla ifade edilen ülke ve milletlere ilişkin de, şartlara ve ülkelerin olaylara dair tutumuna göre değerlendirmeler yapılmaktadır.

Keza, bir şeye tepki olarak yazılan yazılardaki değerlendirmeler olaya bağlı olarak değişebilmektedir. Mesela, İngiltere ve Fransa muhalif basına imkan sağladığı için takdir edilirken Osmanlı'ya verilen bir ultiमतom, bir İslam veya Şark beldesinin işgali vb. olaylar sebebiyle aynı ülke eleştirilebilmektedir.

Dergide, Rusya, Japonya ve Çin'in algılanışı, büyük ölçüde, bu ülkelerin (devletlerin) Avrupa ile Müslümanlar arasındaki ilişkilerin bağlamı karşısındaki duruşları ve/yahut doğrudan kendileri ile Avrupa arasındaki ilişkilere göre şekillenmektedir. Mesela, Şark kavramı bazen sadece Müslümanları ifade eden bir çerçevede kullanılırken çoğu kez de Avrupa-dışında kalan ve Hıristiyan olmayan tüm milletleri ifade edecek kadar geniş bir anlamda kullanılabilir. Nitekim

Yazarlar, Müslümanları tanımlamak için: "İslam, Hilal, Şark, Osmanlı, Alem-i medeniyet, hakiki medeniyet, Meşrik-i İslam, Ehl-i İslam, Alem-i Şark, Ehl-i Şark,

Akvâm-ı Şarkıyye, Milel-i Gayr-i Nasraniye” ve doğrudan coğrafya isimlerini ifade eden Hindistan, İran, Mısır, Trablusgarp gibi kavramlar kullanılmaktadır.

Burada vurgulayarak ifade edebilirim ki; hem *Şark* hem de *Garb* kavramları Rusya’yı içermeyen bir anlamda kullanılmaktadır.

Osmanlıları, Osmanlı dışında yaşayan Müslümanları, Avrupalı milletleri ve devletleri, Avrupa dışında yaşayan diğer gayri Müslimleri ifade etmek için kullanılan kavram çeşitliliği, dergi yazarlarının meseleleri çok veçheli bir yaklaşımla ele aldığını göstermektedir. Mesela, İslam halifesinin başında bulunduğu devletin, tabiiyetinde olan gayrimüslim tebaaya zulmettiğini söyleyerek bu uygulamayı hem İslami hem de siyasi gerekçelerle eleştiren *SM* dergisinin Müslüman yazarlarının bu tutumu sözü geçen önermemizi teyid eden ilginç bir örnektir. Aynı dergi Avrupa ülkelerindeki kimi uygulamaları takdir ile anarken de benzer bir tutum sergilemektedirler. Oysa aynı yazarlar Avrupa sömürgeciliğinin yansıması olan işgalleri, katliamları ve nüfuz mücadelelerini eleştirdikleri gibi, Avrupalı milletlerin bazı düşüncelerini ve davranışlarını da ahlaki bir sapma olarak görebilmektedirler.

Sonuç

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk düşüncesinin,-belki Tanzimat ve Cumhuriyet dönemleri için de benzer bir durumun olduğu söylenebilir-, sürekli değişen, çok yönlü ve kendi içinde pek çok çelişki barındıran bir süreçte şekillenmekte olduğu söylenebilir. Bu yüzden, böylesine sallantılı bir zeminde vücut bulan hiçbir görünümün kalıcı-melez oluşumlar olarak sınıflandırılmaması gerektiğini düşünüyorum. Bu düşünceden hareket ederek, hem kurumsal oluşumları, hem fikir hareketlerinin duruşunu etkileyen daha derin ve görünmez alt dalgaların olabileceğini dikkate alan bir ihtiyat payı ile değerlendirmeler yapmamız gerekiyor (Mardin, *Türkiye’de İslam ve sekülerizm* 2013, ss. 102-103). Nitekim, dergide yazı yazan tüm yazarların ve yazıların hem kendi(lik) algısı hem de Garb-Avrupa-gayri-müslim algısı tekil bir nitelik göstermiyor. Yazının yazılmasına vesile olan olay, dönemin genel özellikleri, yazıya konu olan mesele, yazarın şahsi özellikleri(mesele, Rusya’nın, İngiltere’nin vb. nüfuzu altında olan veya işgal edilen bir coğrafyadan göç etmiş olması vb.) bu algıyı etkiliyor.

Dergide, günümüzde Doğu-Batı kavram çifti ile ifade edilen muhitleri tanımlamada etkileyici düzeyde zengin bir kavram çeşitliliği bulunmaktadır.

Şark-Garb veya Doğu-Batı kavram çiftlerinin kullanımları ise, kullanıldıkları bağlama göre anlam kazanmaktadır. Dergideki bu algı çeşitliliğini birbiriyle çelişik değerlendirmelerden ziyade, farklı veçheleri ile karşılaşılan bir devletler ve milletler kümesinin bağlamına göre tavsif edilmesi olarak değerlendirebiliriz.

Farklı olaylar esnasında ve farklı zamanlarda karşılaşılan muhatapların değerlendirilmesinde, aynı yazarın bir tek yazısında bile, farklı kavramlaştırmalara rastlayabiliyoruz. Mesela, Nur Ali-zade Gıyaseddin Hüsnü Bey'in 'Alem-i İslam'a Tecavüzat' başlıklı makalesinde sömürgeci Avrupalılar "evlâd-ı Helen", "âlem-i Hıristiyanîyyet", "Garb", "ehl-i salîb" ve "anti-İslamistler" şeklinde niteliği esas alan tanımlamalar yanında, "Fransa", "Prusya", "Rusya", "Avrupa" ve "Garb" gibi yer ve ülke isimler de kullanılmaktadır. Bu kavramların kullanımlarına dikkatle bakıldığında, yazarın konu edilen şeyin mahiyetine ve muhatabın eyleminin meşruiyet gerekçesine göre adlandırma yaptığı görülecektir (Nur Alizade Gıyaseddin Hüsnü, âlem-i İslam'a tecavüzat, 1910, ss. 297-299).

Sirât-ı Müstakîm dergisi yazarları Avrupalı devlet ve milletleri tek veçheli bir muhatap olarak değil, durum ve olay örgüsüne göre farklı kavramlarla adlandırmaktadırlar. Esasen dergi yazarlarının bu tutumları, tanımlayıcı bir dil kullanmak yerine betimleyici dili tercih etmelerinin bir sonucu olarak görülebilir. Kuşkusuz, *SM* dergisinde yazı yazan her yazarın ve yayınlanan her yazının bu ilkeye ne kadar uygun olduğu tartışmaya açık olsa da, derginin ana çizgisinin bu esasa göre şekillendiği rahatlıkla söylenebilir.

SM dergisinde Doğu ve Batı kavramları veya bu kavramlarla irtibatı olan diğer kavramların kullanımını etkilediğini düşündüğüm unsurları şu şekilde sıralayabilirim:

i. Muhatabın Müslüman olup olmaması

ii. Muhatabın Müslümanlarla ilişkisi, Avrupa sömürüsüne karşı olma (Japonya, Çin örneği), teknik gelişmişlik seviyesi, muhatabı dinine nispetle adlandırma (Hıristiyan-Bahai, Müslüman vb.) ve şahıs-eser ekseninde yapılan değerlendirmeler (Oryantalist metinlere ilişkin muvafakat veya reddiyeler, siyasi şahsiyetlerin beyanları vb.)

Derginin başyazısı da olan Akif'in "Hasbihâl" başlıklı makalesinde sunduğu çerçevede, *Sirât-ı Müstakîm* dergisinin yaklaşımını en yetkili ağızdan özetlediği için, ilgili bölümü sizlerle paylaşarak yazıyı bitirmek istiyorum:

Memleketimizde iki sınıf halk görürüz:

“Ne varsa Şark'da vardır. Garb'a doğru açılan pencerelerikapamalıyız” diyenler.

“Ne varsa Garb'da vardır. Harim-i âilemizi bile Garblılara açık bulundurmalıyız” iddiâsına kadar varanlar.

İyi amma bunun ortası yok mu?

Diyeceksiniz, evet var. Lâkin o kadar az ki, birbirine neyzen bakışıyla bakan şu iki cemâatin arasında hiçbir mevcûdiyet gösteremeyeceği için bunları da ister istemez, der- ceng-i evvel sürünün hâricinde bırakılan biçârelere ilhâk edeceğiz.

Bana öyle geliyor ki ne varsa Şark'da vardır, diyenler yalnız Garb'ı değil, Şark'ı da bilmiyorlar; nitekim ne varsa Garb'da vardır da'vâsını ileri sürenler yalnız Şark'ı değil, Garb'ı da tanımıyorlar. (Akif, Hasbihal, s. 258)

Akif'in bu ifadelerinde sarahaten belirtildiği gibi, derginin sorumluları Doğu ve Batı kavramlarını iyinin ve kötünün mutlak karşılığı ve birbirinin mutlak ötekisi olarak görmemektedir. Keza, Batı olarak adlandırılan dünya sömürgeciliğine ile ahlaki ve toplumsal sorunlarına atıf yapılarak eleştirilirken öte yandan aynı dünyanın başarılarını takdir edebilen dergi yazarları, Doğu ve Müslüman dünyanın itikadi, ahlaki ve toplumsal kemallerine dair istikamet tayin edici kabullerini pekiştirirken, zaafalarına dair de oldukça açık eleştiriler yapmayı ihmal etmeyen bir itidalli tutum sergilemektedir.

Kaynakça

- Akif, M. Hasbihal. *Sırât-ı Müstakim*, 6(147), 258.
- Akif, M. (1912). Süleymâniye kürsüsünde. *Safahat* (cilt 2, s. 192)
- Bein, A. (2013). *Osmanlı uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: değişimin failleri ve geleneğin muhafızları*. (B. Üçpınar, Terc.). İstanbul: Kitap.
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. (7. bs). İstanbul: Yapı Kredi.
- Elias, N. (2000). *Uygurluk süreci*. İstanbul: İletişim.
- Hobsbawm, E. J. (1989). *The age of empire 1875-1914*. Newyork: INC.
- Hodgson, M.G.S. (1995). *İslam'ın serüveni*. (3 cilt). İstanbul: Yeni Şafak.
- İnalıcık, H. ve Seyidanhoğlu, M. (2006). *Tanzimat, değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: İş Bankası.
- Kalın, İ. (2007). *İslam ve Batı*. İstanbul: İsam.
- Koselleck, R. (2013). *Kavramlar tarihi*. İstanbul: İletişim.
- Lewis, B. (1968). *The emergence of modern Turkey*. London.
- Lewis, B. (2000). *Müslümanların Avrupa'yı keşfi*. (İ. Durdu, Çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Mardin, Ş. (2013). *Türkiye, İslam ve sekülerizm*. İstanbul: İletişim.

- Metin, Ab. (2013). *Oksidentalizm, iki Doğu iki Batı*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Mitchell, T. (1988). *Colonising Egypt*. London: University of California Press.
- Nur Alizade Gıyaseddin Hüsnü. Âlem-i İslam'a tecavüzat. (1910). *Sırât-ı Müsakim*, 4(95), 297-299.
- Özel, A. (1982). *İslam hukukunda ülke kavramı*. İstanbul: Marifet.
- Said, Edward. (1991). *Oryantalizm sömürgeciliğin keşif kolu*. İstanbul: Pınar.
- Şentürk, R. (2004). *Toplumsal hafıza (hadis rivayet ağı 610-1505)*. İstanbul: Gelenek.
- Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiye'nin siyasi hayatında Batılılaşma hareketleri, müşahedeler ve tezler*. İstanbul: Yedigün matbaası.
- Zurcher, E. (2002). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim.

شرق

مسأط ، هیچ کوز آچدیرمازده غرباڭ قانلی کابوسی ،
 عصرل وارکه ، اسلامک معطل ، بینی ، بازوسی .
 « نه گوردک ، شرقی چوق گزدک ؟ » دیورل . گوردیکم : پریر ،
 خراب ایللر ؛ سریلش خانانار ؛ باشسز امتار ؛
 یقیلمش کوپورول ؛ چوکمش قانالار ؛ یولجیسز یولار ؛
 بوروشمش چهره لر ؛ ترسز آلینار ؛ ایشله مزقولار ؛
 بوکولمش بللر ؛ اینجهلمش بویونار ؛ قایناماز قانار ؛
 دوشونمز باشلر ؛ آلدیرماز یورکلر ؛ پاسلی وجدانار ؛
 تغلبلر ، اسارتلر ؛ تحکملر ، مذلتلر ؛
 ریالر ؛ تورلوایسکر هیچ ابتلالر ؛ تورلوعلقلر ؛
 اوردوجک باغلامش ، تونمز اوجاقسلر ؛ یانمش اورمانلر ؛
 اکینسز تارلالر ؛ اوت باصمش اولر ؛ کوفلی خارمانلر ؛
 جماعتسز امامار ؛ کیرلی یوزلر ؛ سجده سز باشلر ؛
 « غزا » نامیله دیندایش اولدورن بیچاره دیندایشلر ؛
 ایپ ایمنسز آشیانلر ؛ کیمسه سز کوپار ؛ چوکوک طامار ؛
 امک محرومی گونار ؛ فکر فردا بیامز آقشامار !
 گچرکن ؛ آغلادم گچدم ؛ طورورکن ، آغلادم طوردم ؛

طویان یوق، سنس ویرن یوق، بیک پریشان یورده باش اوردم .
 مزارل ، آخرتار ، یوکسه لن قارشیکده دورا دور ؛
 نه طوپراقدن گولر بریوز ، نه گوکلردن گولر برنور !
 درینلردن گایر فریادی یوز بیگارجه آلامک ؛
 اقلر بر قیزیل چنبر ، بوکوک بوینده اسلامک !
 گوکسلر خیر لایوب طور مقده ، زنجیرل طارالمقده ؛
 بوکالمش قالمش اوچ یوز الی مبیون جانسه غیر تلاقده !

الهی ا کوردیکم عالم می انسانیتک مهدی ؟
 بوتون عمرانی تاریخک بو چوللردن می یوکسه لدی ؟
 شو زائر سز بو جاقلمیدی وحدانیتک یوردی ؟
 بو قوملردن می ، اللهم ، نیبار فیشتیروب طوردی ؟
 هنوز تک برق ایمان چاقمدن جو نده دنیسانک ،
 بو گوکلردن می ، یارب ، جوشدی ، صاغناق ، صاغناق ، ادیانک ؟
 مرندیبار شو ساحلر می ؟ جودیبار بو طاغلمی ؟
 بو اقلیمک می ابراهیمه یول کوستردی اجرامی ؟
 حرمار ، بیت مقدسار بو طوپراقدن می یوغرولدی ؟
 بو وادیلمی دم طوندقجه بیهوش ایتدی داودی ؟
 حرالر ، طور سینار بو آفانک می شهکاری ؟

جهانك غرنى وحشترار ایسکن ، شرقنده قارناقلر ،
 هرملر ، سدّ چپنلر ، طاق کسرالر ، خورنقلر ،
 ارملر ، سور بابلر سمایما دکلمیدی ؟
 او ماضیلر ، الهسی ، بریقیق رؤبا میدر شیمدی ؟
 نه یا پسین ، نا امید اولسونغی شرقک انتباهندن ،
 پریشان روحمز ، خائب ، دوزکن بارگاهگدن ؟
 بو خیبتمدن او صاندق بیز ، بو خسران آرتیق الویرسین !
 الهسی ! زده برتقچه کککه ، طوکمش حسلر اورپرسین ،
 صریلمش سینه لر کابومی آرتیق سیلکوب او ستندن ،
 « حیات البته حقمدر ! » ديسین ، دنیا « دکل ا » دیرکن ؟
 استانبول ۱۹ ایلول ۱۳۳۴

Ek-1:
Mehmed Akif Bey'in Safahat'ının
"Gölgeler" Bölümünde Yer Alan
(İstanbul, 19 Eylül 1334) "Şark" Şiiri

ŞARK

Mehmed Akif

Musallat, hiç göz açtırmaz da Garb'ın kanlı kâbüsu,
Asırlar var ki, İslâm'ın muattal, beyni, bâzûsu.
"Ne gördün, Şark'ı çok gezdin?" diyorlar. Gördüğüm: Yer yer
Harâb iller; serilmiş hânümanlar; başsız ümmetler;
Yıkılmış köprüler; çökmüş kanallar; yolcusuz yollar;
Buruşmuş çehreler; tersiz alınlar; işlemez kollar;
Bükülmüş beller; incelmüş boyunlar; kaynamaz kanlar;
Düşünmez başlar; aldırılmaz yürekler; paslı vicdanlar;
Tegallübler, esâretler; tehakkümler, mezelletler;
Riyâlar; türlü iğrenç ibtilâlar; türlü illetler;
Örümcek bağlamış, tütmez ocaklar; yanmış ormanlar;
Ekinsiz tarlalar; ot basmış evler; küflü harmanlar;
Cemâ'atsiz imamlar; kirli yüzler; secdesiz başlar;
"Gazâ" nâmıyle dindaş öldüren biçâre dindaşlar;
İpissiz âşiyânlar; kimsesiz köyler; çökük damlar;
Emek mahrûmu günler, fikr-i ferdâ bilmez akşamlar!..
Geçerken, ağladım geçtim; dururken, ağladım durdum;
Duyan yok, ses veren yok, bin perişan yurda başvurduğum.
Mezarlar, âhiretler, yükselen karşında dūrâdûr;
Ne topraktan güler bir yüz, ne göklerden güler bir nûr!
Derinlerden gelir feryâdı yüz binlerce âlâmın;
Ufuklar bir kızıl çember, bükük boynunda İslâm'ın!
Gөгüsler hırlayıp durmakta, zincirler daralmakta;
Bunalmış kalmış üç yüz elli milyon cansa gırtlakta!

İlâhî! Gördüğüm âlem mi insâniyyetin mehdi?
 Bütün umrânı târihin bu çöllerden mi yükseldi?
 Şu zâirsiz bucaklar mıydı vahdâniyyetin yurdu?
 Bu kumlardan mı, Allah'ım, nebîler fıskırıp durdu?
 Henüz tek berk-ı îman çakmadan cevvinde dünyânın,
 Bu göklerden mi, yâ Rab, coştı, sağnak sağnak, edyânın?
 Serendib'ler şu sâhillere mi? Cûdî'ler bu dağlar mı?
 Bu iklimin mi İbrâhîm'e yol gösterdi ecrâmı?
 Harem'ler, Beyt-i Makdis'ler bu topraktan mı yoğruldu?
 Bu vâdiler mi dem tuttukça bihüş etti Dâvûd'u?
 Hirâ'lar, Tûr-i Sînâ'lar bu âfâkın mı şehkârı?
 Bu taşlardan mı, yer yer, taştı Rûhullah'ın esrârı?

Cihânın Garb'ı vahşet-zâr iken, şark'ında Karnak'lar
 Harem'ler, Sedd-i Çin'ler, Tâk-ı Kısra'lar, Havernak'lar,
 İrem'ler, Sûr-i Bâbil'ler semâ-peymâ değil miydi?
 O mâzîler, İlâhî, bir yıkık rü'yâ mıdır şimdi?
 Ne yapsın, nâ-ümid olsun mu şark'ın intibâhından,
 Perîşan ruhûmuz, hâib, dönerken bâr-gâhından?
 Bu haybetten usandık biz, bu hüsrân artık elversin!
 İlâhî! Nerde bir nefhan ki, donmuş hisler ürpersin,
 Serilmiş sîneler, kâbûsu artık silkip üstünden,
 "Hayat elbette hakkımdır!" desin, dünyâ "değil!" derken?
 İstanbul, 19 Eylül 1334 (1918)

مُسْتَكِيمَاتُ صِرَاطِ

۱۳۲۶

دين ، فلسفہ ، علوم ، حقوق ، ادبيات ، تاريخ و سياسياتدن وبالخاصه كرك سياسى و كرك اجتماعى ومدنى احوال و شئون اسلاميه دن بحث ايدر و هفتهمده بردفمه نشر اولنور

مؤسسى :

ابوالعلا زين العابدين - ح . اشرف ادب

سجده

۵۰ پاره

سلسله ترجمه

مندرجات

- تاريخ اسلاميت [نام مستعاريله دوكتور دوزى مك تركيه به مترجم رساله سنه قارشى رديه]
 مناسترلى اسماعيل حقى - اعياندىن مصاحبه
- مسلمانلوقه فردك حاكيتى ايله جماعتك حاكيتى
 ويزم هابدى دونانغايه بتون وارمىزى [شعر]
- فرديد - خارجى ، ترجمه شهبهسى مجوزى
 محمد تاكف
- طاهر المولوى
- نام اسلام : احوال عالم اسلامه دائرديركلر آرمسته ويران قوفه رانسته حاجى عمر (پاما اوفا) ، مصطفي ناصم اقدمه بر طرفندن ايراد اولان نطقلر
 معلومات اسلاميه
- شئون اسلاميه : مصر - افغانستان - هندستان - جزائر - روسيه -
 حاجى عمر (پاما اوفا) اقمدينك شهر مزون مفاروقى

مُسْتَقِمْ صِرَاطِ

دن، فلسفہ، علوم، حقوق، ادبیات، تاریخ و سیاسیات، بالخاصہ اموال شئون اسلامیہ در
بحث ایڈر و ہفتہ روزہ بردفعہ نشر اول نور

مؤسسی :

ابوالعلازین العابدین - ح. اشرف ادیب

مندرجات

برکت زادہ اسماعیل حق - حکمتہ تمیز اعضا سندن

فرید - خارجیہ ترجمہ شعبہ میمیزی

فرید وجدی - محمد ماکف

فخر الدین

مظہر صالحی

تفسیر شریف [انوار قرآن]

وحدت وجود

مسلمانانقلہ مدینت

مدینت اسلامیہ دن بر صحیفہ، یا خود نشر نسوان

حسب حال تاریخی

امل یونندہ

مظاہب : زاہدیان

حسن فہمی - توکیوہ عثمانی طلبہ سندن

شوبہ : (دوئلو) حقندہ قنوا - شامدہ اسلام دارالفنون - چین: استبداد و اجانب علیہ غلیان